

AHLÂK FELSEFESİNİN
TEMEL PROBLEMLERİ
Seçme Metinler

İslam Ahlâk Düşüncesi Serisi İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği ile İlmi Etüdler Derneği'nin (İLEM) ortaklaşa yürüttükleri İslam Ahlâk Düşüncesi Projesi kapsamında ortaya çıkan eserlerin yayımlandığı bir dizidir. Dizide İslam düşüncesinde felsefî ilimler ile dinî ilimlerin kesiştiği noktada yer alan ahlâk bahsini, farklı alanlar ve ekoller içerisinde tartışarak ele alan çalışmalara yer verilmektedir.

Seride Yer Alan Diğer Kitaplar

İslam Ahlâk Literatürü: Ekoller ve Problemler

Ahlâkın Temeli

Ahlâk Felsefesinin Temel Problemleri: Seçme Metinler

Seride Yayımlanacak Kitaplar

Taşköprizâde'nin Ahlâk Teorisi

İslam Ahlâk Düşüncesi Katalogu (8-19. Yüzyıllar)

İslam Düşüncesinde Mizac Teorileri

İslam Düşüncesinde Ahlâkî Önergelerin Kaynağı Problemi

Ahlâk ve Müeyyide

AHLÂK FELSEFESİNİN TEMEL PROBLEMLERİ

Seçme Metinler

Hazırlayan
Hümeysra Özturan

YAYIN NO: 1300

İLEM Kitaplığı No: 07

İslam Ahlâk Düşüncesi No: 3

ISBN: 978-605-320-206-6

© 1. Basım, Eylül 2015

ilem
KİTAPLIĞI
ilem.org.tr

nobel
nobelyayin.com

AHLÂK FELSEFESİNİN TEMEL PROBLEMLERİ - Seçme Metinler

Hazırlayan: Hümeysra Özturan

Copyright 2015, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 20779

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-

Yayıma Hazırlayan: Kübra Bilgin Tiryaki

Sayfa Tasarımı: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-

Kapak Tasarımı: Furkan Selçuk Ertargın

Kapak Fotoğrafı: Foto 1: Nikomakhos Ahlâk'ının klasik dönem Arapça tercümesinin günümüze ulaşan yegâne yazmasından bir sayfa

Foto 2: Platon'un en önemli ahlâk diyalogu Euthyphron'un ilk sayfası

Foto 3: Nikomakhos Ahlâk'ının Giovanni Argyropoulos tarafından çevrilen Latince metninden bir sayfa

Baskı Sorumlusu: Halil Yeşil

Baskı ve Cilt: Hazar Reklam Matbaacılık Sertifika No.: 26482

Kazım Karabekir Cad. 7/56-57 İskitler / Ankara

Dağıtım: Volkan Kurt -volkankurt@nobelyayin.com- +90 312 418 20 10

Emrah Dursun -emrah@nobelyayin.com-

Çetin Erdoğan -cetin@nobelyayin.com-

Serhat Geçkaldı -serhat@nobelyayin.com-

Tanıtım: Sadık Küçükakman -sadik@nobelyayin.com-

Yavuz Şahin -yavuz@nobelyayin.com-

Onur Uysal -onur@nobelyayin.com-

Emre Akkuş -emre@nobelkitap.com-

Sipariş: -siparis@nobelyayin.com-

e-satış: -esatis@nobelkitap.com-

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Özturan, Hümeysra.

Ahlâk Felsefesinin Temel Problemleri: Seçme Metinler / Hümeysra Özturan

1. Basım, XVI+218 s., 16,5x24 mm

Kaynakça ve izin var.

ISBN 978-605-320-206-6

1. Ahlâk Felsefesi 2. Ahlâk Felsefesi Problemleri 3. Seçme Metinler

NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD ŞTİ.
Ankara Büro: Mithatpaşa Cad. No.: 74/4 Kızılay / ANKARA
Tel: 0312 418 20 10 Faks: 0312 418 30 20
Rasimpaşa Mah. Söğütözüyayır Sok. No.: 16/21 Kat: 5
Kadıköy / İSTANBUL Tel / Faks: +90 (216) 449 20 01
nobel@nobelyayin.com - www.nobelyayin.com

www.nobelkitap.com

İÇİNDEKİLER

Birinci Bölüm

Ahlâk Ne ile Uğraşır? Alanı, Tanımları ve Kesinliği

Giriş.....	1
Ahlâk İlmi-Ahlâk Felsefesi-Etik.....	2
Ahlâk Felsefesi Yapma Biçimleri.....	3
Ahlâk Felsefesine Dair Farklı Yaklaşımlar	5
Ahlâk Felsefesinin Özerkliği ve Kesinliği.....	8
Probleme Dair Seçme Metinler.....	10
Aristoteles, Nikomakhos Ahlâkı.....	10
Galen, Kitâbü'l-ahlâk.....	10
İbn Miskeveyh, Tehzîbü'l-ahlâk ve tathîru'l-a'râk.....	11
İbn Sînâ, Metafizik.....	12
Gazzâlî, İhyâu ulûmi'd-dîn.....	12
Nasîruddin Tûsî, Ahlâk-ı Nâsirî.....	13
İbn Arabî, Mekârimu'l-ahlâk.....	15
Thomas Hobbes, Leviathan.....	15
Immanuel Kant, Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi.....	15
Friedrich Nietzsche, İyinin ve Kötünün Ötesinde.....	17
Friedrich Nietzsche, Aforizmalar	18
Ludwig Wittgenstein, "Ahlâk Üzerine Bir Ders"	19
G. E. Moore, Principia Ethica	22
Alfred Jules Ayer, Dil, Doğruluk ve Mantık.....	23

İkinci Bölüm

Ahlâkın Değişmesi Problemi

Giriş.....	25
Filozoflara Göre İnsanın Ahlâkını Etkileyen Doğuştan Faktörler	26
Nefsin Güçleri.....	26
Kader/ İlahî Lütuf.....	27
Bedendeki Sınırlar.....	28
İrk.....	29
Cins.....	29
Genetik Özellikler.....	31
Gök Cisimleri ve İklim	32

Ahlâkın Değişmesi.....	33
Probleme Dair Seçme Metinler.....	34
Platon, Phaidros.....	34
Platon, Devlet.....	35
Platon, Timaios.....	37
Aristoteles, Nikomakhos Ahlâkı.....	37
Galen, Fi enne kuva'n-nefs tevâbi' li-mizâci'l-beden.....	38
Galen, Kitâbü'l-ahlâk.....	41
Kindî, Oluş ve Bozuluşun Yakın Etkin Sebebi Üzerine.....	42
Fârâbî, Fusûl müntezea.....	43
Yahya ibn Adi, Tehzibü'l-ahlâk.....	43
İhvân-ı Safâ, Risaleler.....	45
İbn Miskeveyh, Tehzibü'l-ahlâk ve tathiru'l-a'râk.....	48
Ragîb el-İsfahânî, ez-Zeria ilâ mekârimi's-seria.....	50
Gazzâlî, İhyâu ulûmi'd-dîn.....	53
İbn Arabî, Mekârimu'l-ahlâk.....	55
Nasiruddin Tûsî, Ahlâk-ı Nâsırî.....	56
Thomas Aquinas, Summa Theologica.....	57
Adudiddin el-İcî, Ahlâk-ı Adudiyye.....	59
İbn Haldun, Mukaddime.....	59
Montesquieu, Kanunların Ruhu Üzerine.....	60

Üçüncü Bölüm

Ahlâkın Kaynağı Problemi

Giriş.....	65
Akıl: Ahlâklı Olamı Akıl Kaynaklı	
Belli Bir İlkeye Dayanarak Bulanlar.....	66
Hazıcılar.....	66
İtidal İlkesini Savunanlar.....	66
Faydacılar.....	67
Vazîfeci Ahlâkçılar.....	67
İnsan Tabiatı.....	67
Duygu.....	68
Sezgi.....	68
Evrîm.....	69
Vicdan.....	70
Harici Kaynaklar.....	70
Toplum.....	70
Tecrübe.....	71
Tanrı/ Vahiy/Din.....	72
Olgu-Değer Problemi.....	73
Ahlâkın Kaynağını Reddedenler.....	74
Ateist Varoluşçuluk.....	74
Meta-ahlâk Yaklaşımlar.....	75
Probleme Dair Seçme Metinler.....	76
Platon, Eutifron.....	76
Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, Kitâbu'l-Lum' a fî reddi 'alâ ehlî'z-zeyğ ve'l-bed'.....	78
Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâtürîdî, Kitâbu't-tevhîd.....	80
Ragîb el-İsfahânî, ez-Zeria ilâ mekârimi's-seria.....	81
İbn Arabî, Mekârimu'l-ahlâk*.....	82
David Hume, Ahlâkın Temel İlkelerine İlişkin Bir Soruşturma.....	82
David Hume, İnsan Tabiatı Üzerine.....	84

Immanuel Kant, Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi.....	86
John Stuart Mill, Faydacılık.....	87
Emile Durkheim, Sosyoloji ve Psikoloji.....	89
Mehmet Akif Ersoy, Safahat.....	94
Jean-Paul Sartre, "Dinsiz Ahlâk".....	95
Alfred Jules Ayer, Dil, Doğruluk ve Mantık.....	97
Robert Merrihew Adams, The Virtue of Faith and Other Essays in Philosophical Theology.....	99
Linda Zagzebski, Divine Motivation Theory.....	104

Dördüncü Bölüm

İyi Nedir? İyinin Mahiyeti Meselesi

Giriş.....	109
Metafizik "İyi".....	109
Aklı "İyi".....	110
Tanrısal "İyi".....	111
Üzüntüyü Yenme.....	112
Erdem Ahlâkı.....	112
Muhalif Cevaplar.....	113
Şüpheciler.....	113
Nihilistler.....	113
Meta-ahlâkçılar.....	114
Probleme Dair Seçme Metinler.....	115
Pyrrhon, Fragmanlar.....	115
Aristoteles, Nikomakhos Ahlâkı.....	115
Epiküros, Mektuplar ve Maksimler.....	117
Epiktetos, Düşünceler ve Sohbetler.....	118
Marcus Aurelius, Düşünceler.....	118
Kindî, Üzüntüyü Yenme Yolu Hakkında Risale.....	119
Ebû Bekir Râzî, Filozofça Yaşama.....	120
İbn Miskeveyh, Tehzîbü'l-ahlâk ve tathîru'l-a'râk.....	121
Gazzâlî, İhyâü ulûmi'd-dîn.....	123
Kant, Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi.....	124
Nietzsche, İyinin ve Kötünün Ötesinde.....	125
Nietzsche, Aforizmalar.....	127
Nietzsche, Deccal Sahte İsa.....	127
George Edward Moore, Principia Ethica.....	130
Rosalind Hursthouse, On Virtue Ethics.....	131

Beşinci Bölüm

Ahlâk Eğitimi

Giriş.....	135
Alışkanlık Edindirme.....	135
Nefsi Arındırma.....	137
Zıtlıklarla Tedavi.....	137
Örnek Alma.....	137
Ödül ve Ceza.....	138
Probleme Dair Seçme Metinler.....	139
Aristoteles, Nikomakhos Ahlâkı.....	139
Ebû Bekir er-Râzî, et-Tibbu'r-rûhânî.....	139

Yahyâ b. Âdi, Tehzîbü'l-ahlâk.....	141
Fârâbî, Fusûl müntezze.....	143
İbn Miskeveyh, Tehzîbü'l-ahlâk ve tathîru'l-a'râk.....	144
Ragîb el-İsfahânî, ez-Zerîa ilâ mekârimi's-serîa.....	147
Gazzâlî, Mîzanü'l-âmel.....	148
İbn Arabî, Mekârimu'l-ahlâk.....	151
Adududdîn el-Îcî, Ahlâk-ı Adudiyye.....	155

Altıncı Bölüm Ahlâkın Mutlaklığı ve İzafiliği Meselesi

Giriş.....	157
Problemin Farklı Türleri ve Öne Çıkan Teoriler.....	158
Feminist Ahlâk.....	161
Probleme Dair Seçme Metinler.....	163
Platon, Devlet.....	163
Ebû Bekir er-Râzî, et-Tibbû'r-rûhânî.....	166
Fârâbî, et-Tenbîh alâ sebîli's-sa'âde.....	166
Fârâbî, Fusûl müntezze.....	167
Edward Westermarck, Ethical Relativity.....	168
Thomas Nagel, What Does It All Mean?.....	170
J. L. Mackie, Ethics: Inventing Right and Wrong.....	173
Carol Gilligan, In A Different Voice.....	176

Yedinci Bölüm Ahlâkî Yaptırım

Giriş.....	181
Dahili Yaptırım Teorileri.....	181
Hazzı Elde Etme ve Acıdan Kaçma İsteği.....	181
Mutluluk.....	181
Toplumsallık/Sorumluluk Duygusu.....	182
Harici Yaptırım Teorileri.....	183
Ahirette Ödül ve Ceza.....	183
Devlet.....	184
Ahlâk Otonomisi Anlayışı.....	185
Probleme Dair Seçme Metinler.....	187
Platon, Phaidros.....	187
Ebû Bekir er-Râzî, et-Tibbû'r-rûhânî.....	188
Ebû Bekir er-Râzî, Filozofça Yaşama.....	189
İhvân-ı Safâ, Risaleler.....	189
İbn Miskeveyh, Tehzîbü'l-ahlâk ve tathîru'l-a'râk.....	195
Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig.....	196
İbn Sînâ, Metafizik.....	196
İbn Arabî, Mekârimu'l-ahlâk.....	198
Nasiruddîn Tûsî, Ahlâk-ı Nâsirî.....	199
Thomas Hobbes, Leviathan.....	200
Kant, Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi.....	201
John Stuart Mill, Faydacılık.....	203
Robert Merrihew Adams, "Tanrı'nın Varlığı Lehine Ahlâkî Argümanlar".....	206
John Hare, Why Bother Being Good?.....	209

Dizin	213
--------------------	------------

Kısaltmalar

bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
d.	: Doğum
ed.	: Editör
M. Ö.	: Milattan önce
M. S.	: Milattan sonra
ö.	: Ölüm
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
thk.	: Tahkik eden
vb.	: Ve benzeri

Önsöz

Yıllar önce bir seminer dinlerken, semineri veren hoca; “Bir akademik alanda bilgi sahibi olmak demek, o alandaki bütün problem ve ekollere hâkim olmak demektir” demişti. Bu cümle beni çok etkilemiş, o sıralar yeni yeni çalışmaya başlamış olduğum ahlâk alanındaki bütün problem ve ekolleri önce bilip bilmediğimi sorgulamama, sonra da bunları öğrenmeyi birincil gayem olarak belirlememe yol açmıştı. Bu nedenle hızla alandaki eserleri gözden geçirerek, ahlâk felsefesinin temel problemlerinin neler olduğunu belirlemeye çalışmıştım. Neticede pek çok ahlâk felsefesi probleminin, iki elin parmaklarını geçmeyecek sayıdaki temel problemlerin alt meseleleri olarak değerlendirilebileceği, esas meselenin bu temel problemleri anlamak ve bunlar hakkında felsefe tarihinde ortaya çıkmış ekollerin iddialarını bilmek olduğu kanaatine varmıştım. Bundan sonra yaptığım şey, söz konusu temel problemleri belirlemek ve bu problemlerin içerdiği temel ve alt soruları yazıya dökmek oldu. Gayem, bu belirlemeden sonra okuyacağım her ahlâk filozofunun eserini, söz konusu sorular penceresinde değerlendirmektir. Bir başka ifadeyle bu aşamadan sonra okuduğum her ahlâk klasliğini, söz konusu problemlere verdiği cevapların ne olduğunu görmek gözüyle okudum ve büyük çoğunluğunu not aldım. Doğrusu bunu yaparken, alanı kendimce tanımaktan öte bir hedefim yoktu. Fakat doktora bittikten sonra İLEM ve İLKE dernekleri bünyesinde başlatılan ve başından beri içerisinde bulunma imkânını elde ettiğim İslâm Ahlâk Düşüncesi Projesi kapsamında, proje koordinatörü hocam Doç. Dr. Ömer Türker, ahlâk metinleri derlemesi şeklinde bir kitap hazırlayıp hazırlamayacağımı sorunca, bu notların daha sistemli ve kapsamlı hâle getirilebileceğini düşündüm ve neticede bu kitap şekillenmiş oldu.

Bu kitapta, her bir temel ahlâk felsefesi problemi öncelikle, içerdiği ana soruların ortaya konması yoluyla tanıtılmaktadır. Peşinden ise felsefe tarihi boyunca söz konusu probleme ilişkin ileri sürülmüş teoriler, muhtelif tasnifler altında ortaya konmaya çalışılmaktadır. On sayfayı geçmeyen bu ön bilgilerin ardından, diğer teoriler nezdindeki konumu kabaca ortaya konmuş olan yaklaşımların temsil gücü en yüksek metinlerinden yapılmış seçkiler, kronolojik sırayla okuyucuya sunulmaktadır. Seçki metinler, filozofun konuya ilişkin teori

veya cevabını en açık şekilde ortaya koyduğu pasajları okuyucuya aktarma gayesiyle belirlenmiştir. Bu nedenle bir filozofun ilgili metninin alıntısı birkaç satırlık tek bir paragraftan oluşabilirken, başka bir filozofun metninden yapılan alıntı beş sayfaya kadar çıkabilmektedir. Metinlerin hacmi belirlenirken, beş sayfayı geçmeyen alıntılar yapma hedefi belirlemiş olduğumuz için, filozofun daha geniş hacimle konuyu tartışmış olmasına rağmen alıntının kesilmiş olması yahut filozofun pasajları arasında bir tercihte bulunulmuş olması söz konusudur. Burada gaye, okuyucunun yorulmadan filozofun temel iddiasını anlaması ve daha ileri okumalar yapmak istiyorsa, filozofun hangi kitabındaki hangi bahislere bakması gerektiği hususunda bir fikir edinmesidir. Dolayısıyla bu eserin, iyi bir ders kitabı olmanın yanında, daha derin akademik çalışmalar yapacak öğrenciler için işe yarar bir başlangıç noktası oluşturma işlevini de haiz olması hedeflenmiştir.

Felsefenin bir bütün olduğu düşüncesinden hareketle seçkide, herhangi bir dönem, coğrafya veya isimle sınırlandırılmış bir literatür taranmamıştır. Bu nedenle kitapta, İlkçağ felsefesinin önde gelen bir isminin yanında bir İslâm filozofunun, onun peşinden bir İslâm kelâmcısının, ardından da bir modern dönem Batı düşünürünün metni yer alabilmiştir. Bunun, kitabın okuyucusu olacaklara bölünmemiş, yapay sınırlarla birbirinden ayrılmamış bir felsefe tarihi görme-okuma imkânı-zevki tattırması en büyük gayelerimizden biridir.

Ahlâk felsefesi alanında daha derin bir kavrayış elde edebilmenin, tarihi sürecin bir dökümünden öteye geçen, problem merkezli bir okuma yapmayı alışkanlık haline getirmekle mümkün olabileceği kanaatindeyiz. Ancak böyle bir gözle bakılabilirse, aynı problem üzerinde Aristoteles'in ve İbn Miskeveyh'in, yahut Galen'in ve İbn Arabî'nin ayak izleri beraberce görülebilecektir. Sonra gelen bir filozofun öncekine ne eklediği yahut öncekinden ne aldığı, bir "ahlâk düşünürü"nün eseriyle ahlâk felsefesine ne kattığı, ancak problem merkezli bir okumayla kendini açığa çıkaracaktır. İşte bu kitabın endişesi bütünüyle, söz konusu felsefi akışı görebilmek ve gösterebilmektir.

Eserde ahlâk felsefesi problemlerinin ortaya konusu ve ekollerin muhtelif şekillerdeki tasnifi elbette mutlak ve kusursuz olmayıp, tamamıyla kendi okumalarım ve bilgilerimle sınırlıdır. Seçilmiş metinler de yine benim okuma-inceleme imkânı bulabildiğim eserlerden ibarettir. Şüphesiz problemlerin ve ekollerin ortaya konusu da, seçilen metinler de çok farklı olabilirdi. Bu nedenle bu seçki bir başka ifadeyle benim ahlâk felsefesi tarihinden anladığım ve bildiklerimin bir dökümü gibidir, bir başkasının ki kuşkusuz daha farklı ve daha kusursuz olabilecektir. Seçilen metinler çok daha çeşitli yahut uzun olabilir, hiçbir dönem atlanmaksızın her dönemi temsil edici en az bir düşünürün metni eklenebilirdi. Ancak bu bitimsiz bir çalışma, belki bir ömür boyu sürdürülebilecek bir iş olacağı için, ilk etapta hazırlayabildiklerimizi yayınlamanın daha isabetli olacağına, Ömer Türker Hocamın da ısrarlarıyla karar vermiş olduk. Dolayısıyla bu kitap, yeni metinlerin eklenmesiyle geliştirilebilecek bir yapıdadır ve kısmet olursa ilerleyen yıllarda yeni baskılarda bu eklemeleri yapmak şimdilik en büyük hedefimizdir.

Bu eserin ülkemizdeki ahlâk felsefesi çalışmaları bakımından taşıması ümit edilen bir başka mühim tarafı, henüz Türkçe'ye kazandırılmamış pek çok çağdaş ahlâk felsefecisi-

nin metinlerinden seçmeler içeriyor olmasıdır. Bu eserde Robert Merrihew Adams, Linda Zagzebski, J.L. Mackie, John Hare, Carol Gilligan gibi isimlerin, kitapta ele alınan ahlâk felsefesi problemlerine dair kaleme aldıkları eserlerden en can alıcı pasajlar seçilmeye çalışılmış ve tercümeleri seçme metinler arasına konmuştur. Bu pasajlardan hareketle Türk okuyucusunun söz konusu isimlere ve felsefelerine aşinalığının oluşması ve bu sayede söz konusu kişiler hakkında yüksek lisans ve doktora tezlerinin kaleme alınma imkânının artması, bu eserin dolaylı gayelerinden birisidir. Ayrıca bu çağdaş isimlerin, klasik dönem İslâm filozoflarıyla aynı problem hakkında yazdıklarını görmek, bu farklı isimleri aynı şemsiye altında değerlendirebilmek, yapılması muhtemel bu tez ve çalışmaların, geçmişle günümüzü birleştiren tarzda olabilmesi için de bir ümit verir düşüncesindeyiz.

Eserde yer alan seçme metinlerin tercümelerinin bir kısmı bize aitken, bir kısmı zaten mevcut olan yayınlanmış tercümelerden, hak sahibi yayınevlerinden tek tek izin alınmak suretiyle kitaba alınmıştır. Bazı metinler ise, konuyla ilgili çalışmaları olan arkadaşlarımız tarafından tercüme edilmiştir. Alıntılar yapılırken bazı yazım hataları yahut kitabın genelinde tercih edilmiş yazım kurallarına aykırı bir tercih varsa düzeltilmiş ve değiştirilmiştir.

Seçme metinlerin alıntılandığı kitap isimleri, Türk okuyucusu tarafından genel olarak bilindikleri isimleriyle yazılmaya çalışılmıştır. Sözgelimi Montesquieu'nun eseri Kanunların Ruhu şeklindeki tercüme haliyle yer alırken, Gazzâlî'nin İhyâu ulûmi'd-dîn'i tercüme edilmeksizin orijinal haliyle yazılmıştır. Burada esas alınan, okuyucunun hangi eserden bahsedildiğini kolayca anlayabilmesidir.

Son olarak bu eserin hazırlanmasında yardımını gördüğüm pek çok kişiye teşekkür etmek isterim. Öncelikle böyle bir eser hazırlamam için beni teşvik eden ve sürekli desteğiyle kitabın son haline gelmesini sağlayan kıymetli hocam Doç. Dr. Ömer Türker'e büyük bir şükran borçluyum. Bu eser, İLKE ve İLEM'in ortak çalışması olan İslâm Ahlâk Düşüncesi Projesi kapsamında hazırlanmış bir kitaptır. Bu nedenle projeyi destekleyen İLKE ve İLEM yöneticilerine hassaten teşekkür etmek isterim. Yayınlarından alıntı yapmamıza izin veren yayınevleri ve çalışanları da, bu çalışmada dolaylı da olsa emek sahibidirler, onlara da teşekkürü bir borç bilirim. Kitabı tekrar tekrar okuyarak kıymetli tashih ve önerilerde bulunan Kübra Bilgin, kütüphaneye gidemediğim zamanlarda benim kütüphanedeki elim ayağım olan dostlarım Selime Çınar ve Hacer Kontbay'a da müteşekkirim.

Bu kitap büyük oranda, henüz çok küçük olan kızım Hilal'in bana hediye ettiği zaman aralıklarında hazırlandı. Annesine verdiği bu dolaylı destekten dolayı kızıma da teşekkür etmem gerekli. Eşim Mehmet'in ise, gerek takıldığım tercümelerde imdadıma yetişmesi gerek her daim desteği minnetle anılmaya değer. Her ikisine de sevgi dolu teşekkürlerimi sunuyorum. Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Hümeyra Özturan
Altunizade, Şubat 2015

Birinci Bölüm

Ahlâk Ne ile Uğraşır?

Alanı, Tanımları ve Kesinliği

Giriş

“Ahlâkla ilgili sorunlarla neden canımızı sıkıyoruz?” diye soran Jon Nutall, cevabı da kendisi vermektedir: “Çünkü onlardan kaçamıyoruz.”¹ İnsanoğlunun kendi kendine sorması muhtemel olan felsefi soruların çoğunun ahlâk ve dine ilişkin olduğunu söylemek sanırım yanlış bir genelleme olmaz. Çünkü günlük yaşamda düşünceden ziyade eylemle iç içe bulunmaktayız. Düşünmeyi genel olarak sevmesek de, pratik hayatta karşılaşılan durumlar ve çoğu zaman günlük problemler neticesinde düşünmek, soru sormak zorunda kalırız. Sözelimi etrafımızdaki bir insanı cimri, karaktersiz, huysuz yahut nankör diye suçlarız veya bunlardan biriyle suçlanırız. Böyle bir durum bazen kişiyi, “Bir insanı cimri yapan nedir?”, “İnsan neden malını paylaşmalıdır ki?” gibi daha ileri sorulara götürür ki ahlâka ilişkin felsefi sorular işte tam da bunlardır. Kısaca, eylem varoldukça ahlâka ilişkin sorular da kendisinden kaçamayacağımız şekilde tam karşımızdadırlar.

Aristotelesçi klasik çizgide felsefe; *teorik* ve *pratik* olmak üzere iki ana bölüme ayrılmaktadır. Yalnızca “bilme”ye ilişkin meseleleri konu edinen teorik felsefeye karşılık pratik felsefe “yapma”yı, yani “eylem”i mercek altına almaktadır. Sözelimi âlemin başlangıcı, maddenin gerçekliği gibi felsefede araştırılan bazı meselelerin, eyleme yönelik herhangi bir neticesi yoktur. Dolayısıyla yalnızca teorik bir araştırmadan ibarettir. Fakat “iyi davranışın nasıl olması gerektiği” şeklindeki bir soru, doğrudan eyleme yöneliktir. Tek başına “iyi” kavramının mahiyetine dair bir araştırma dahi, son tahlilde eylemle bağlantısı olması bakımından “pratik felsefe”ye dahildir. Ahlâk felsefesi ise, “pratik felsefe”nin bir alt disiplini olarak, felsefenin bilebildiğimiz antik çağdaki başlangıcından itibaren hakkında eserler verilmiş bir alandır.

Literatürde, “ahlâk felsefesi” ve “ahlâk ilmi” şeklinde farklı iki adlandırmanın varolduğu dikkat çekecektir. Bunun yanında bilhassa son on yılda Türkçe kitaplarda ortaya

1 Jon Nutall, *Ahlâk Üzerine Tartışmalar: Etiğe Giriş*, çev. Abdullah Yılmaz, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1997), s. 15.

çıkan *etik* kavramı da bulunmaktadır. Türkçe literatürde bu kavramlar arasında var olduğunu düşündüğümüz kargaşayı yok etmek için öncelikle söz konusu adlandırmaları açıklamakta yarar vardır.

Ahlâk İlmi-Ahlâk Felsefesi-Etik

Ahlâk, Arapça kökenli bir kelimedir. Arapça’da “yaratılış, huy” anlamlarına gelen *hulk* yahut *huluk* kelimelerinin çoğulu olan² *ahlâk*, Türkçe’ye geçerek dilimizde kullanılagelmiştir. Türkçe sözlüklerde *ahlâk*, “bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları, aktöre, sağtöre, huylar”³, “insandaki iyi ve kötü huylar, tabiat, insanı mânen yükselten iyi tabiatlar, faziletler”⁴ anlamlarına gelmektedir. Görüldüğü üzere bu tanımlarda *ahlâk* kavramı “olumlu” bir mahiyete sahiptir, bir başka ifadeyle “iyi”, “olması gereken” bir şey olduğu ifade edilmektedir. Felsefî dilde buna, “normatif” yani “buyurucu” niteliği haiz denmektedir. Bu nedenle *ahlâk ilmi* dendiğinde, “yapılması gereken davranışların”, “iyi bir insan olmak için gereken”lerin ilminin kastedildiği söylenmiştir. Buna göre “nasihat” ve “âdâb” türündeki eserler, yalnızca erdemlerin sıralandığı ve “erdemli insan” profilinin anlatıldığı kitaplar, ahlâkî yükümlülüklerin anlatıldığı dinî veya kültürel eserler daha ziyade “ahlâk ilmi” kapsamında değerlendirilmiştir.

Ahlâk felsefesi ise, yukarıda zikredilen “normatif” nitelik yanında, “iyi” kavramının ne olduğunu sorgulayan, bir davranışı erdemli kılan esas özelliklerin ne olduğunu akıl yürüterek araştıran ve ortaya koyan, kimi zamansa “ahlâkın varlığını reddeden” türde eserlerde ortaya konmaktadır. Bir başka deyişle “ahlâkın felsefesinin” yapıldığı eserler ahlâk felsefesi literatürü olarak değerlendirilmektedir.

Ahlâk kelimesinin normatif niteliği nedeniyle, ahlâkı sorgulayan felsefî faaliyette bu kavramın kullanılamayacağı, bunun yerine ahlâkın felsefî araştırmasına *etik* denmesi gerektiği şeklindeki iddia, 80’li yıllarda dile getirilmeye başlanmıştır. Etik kelimesinin Türkçe’ye girişi ise daha erkendir. Harf İnkılabı’ndan dahi önce (1911-1912 yıllarında) bazı felsefe sözlüklerinde yer alan kelime, Fransızca *éthique* kelimesine atıfla sözlüklerde yer bulmuştur.⁵ Aslen kelimenin Fransızca’ya girişi Latince *ethica*’dan, Latince’ye girişi ise kelimenin asıl kaynağı olan Yunanca *êthikos* kelimesindendir. *Êthikos* Antik Yunanca’da “ahlâk, ahlâkî olan, ahlâkî karakter” anlamlarına gel-

2 Mustafa Çağrı, “Ahlâk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, II, s. 1.

3 *Türk Dil Kurumu Büyük Sözlük*, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>.

4 İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (Kubbealtı Yayınevi, İstanbul: 2005), s. 58.

5 *Türk Dil Kurumu Büyük Sözlük*, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>.

mektedir. Bu kelimenin kökeni ise “âdet, alışkanlık, huy” anlamlarına gelen *ethos*’tur. *Ethos* ise, “alıştırmak, alışkanlık haline getirmek” anlamlarına gelen *ethizô* fiilinden türetilmiş bir kelimedir.⁶

Kelimenin İngilizce’ye geçmiş hali *ethics* ise, hem ahlâk hem de ahlâk felsefesi anlamlarında kullanılmaktadır. Bazı kaynaklar ise, *moral* ile *ethics* arasında ayırım yapmak suretiyle moral’in normatif içerikli, yani Türkçe ifadeyle “ahlâkî” anlamına geldiğini, *ethics*’in ise ahlâkın felsefesini ifade ettiğini belirtmişlerdir. *Moral*, Cicero tarafından Yunanca *ethikos*’un Latince’ye çevrilmesi suretiyle, “âdet, gelenek, huy” anlamlarına gelen *mos* (çoğulu *mores*) kökünden *moralis* kelimesinin türetilmesinden gelmektedir. Latince sözlükte *moralis*, “ahlâkî [olan], kişinin toplum içindeki uygun davranışı” anlamlarına gelmektedir.⁷ İşte *ethics* ile *moral* arasındaki bu ayırımın, Türkçe etik ile ahlâk arasında da varolması gerektiği iddiasında olanlar ısrarla etik kavramını tercih etmektedirler. Ancak bizce, söz konusu normatif mahiyet *ahlâk* kavramında varolmakla birlikte, *ahlâk felsefesi* kavramı farklıdır ve açıkça maksadı tam anlamıyla ifade etmektedir. Dolayısıyla *etik* ile *ahlâk felsefesi* arasında herhangi bir anlam farklılığı yoktur.⁸

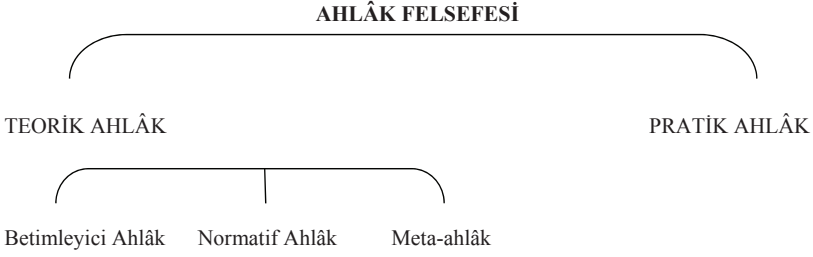
Ahlâk Felsefesi Yapma Biçimleri

Ahlâk felsefesine dair verilen eserlerde ele alınan meseleler ve bu meseleleri ele alış tarzı her filozofta aynı değildir. Kimi filozofun maksadı, doğru davranışın temel ilkesini bulmak iken kimi filozof sadece ahlâk duygumuzun nereden geldiğiyle ilgilenir. Kimisi bunların her ikisiyle de ilgilenmeksizin sadece ahlâkî önermelerimizi kurma biçimimizi inceler. Modern dönemde ortaya çıkan bir başka tür ahlâk incelemesinde de ahlâk teorik zeminden çok, gündelik problemler üzerinden tartışılır. Bu farklı yaklaşımlar literatürde muhtelif tasnifler üzerinden ele alınagelmıştır. Bunlardan en kapsamlı ve anlaşılır bir tanesini şöylece şemalaştırabiliriz:

6 “ἠθικός”, *Liddell and Scott’s Greek-English Lexicon* (Abridged), (New York: Oxford, 2003), s.303; “ἠθος”, “ἠθίζω”, *Liddell and Scott’s Greek-English Lexicon* (Abridged), (New York: Oxford, 2003), s. 195.

7 J. R. V. Marchant, Joseph F. Charles (rev.), *Cassell’s Latin-English English-Latin Dictionary*, (London: Cassell & Company, 1952), s. 351.

8 Etik kavramının Türkçe’deki serüvenine dair daha ayrıntılı bir açıklama için bakınız: Hümeysra Özturan, “Etik ile Ahlâk Arasında: Türkçe Ahlâk Felsefesi Literatürüne Dair Etik Kavramı Kullanımı Üzerinden Bir Değerlendirme”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi: Türk Felsefe Tarihi Sayısı*, c. 9, S. 17, 2011, s. 169-202.

Ahlâkı teorik düzlemde ele alan, yani “ahlâkın kaynağı, ahlâkın değişmesi, ahlâkın evrenselliği-yerelliği” gibi felsefî problemler çerçevesinde ahlâkı konu edinen yaklaşımları *teorik ahlâk* olarak değerlendirebiliriz. Ötanzakiye izin verilmesinin ahlâken doğru olup olmadığı, sosyal medya yoluyla yapılan yalan haberlere müeyyide uygulanması gibi meselelerin tartışıldığı biyo-ahlâk, basın ahlâkı, meslek ahlâkı gibi konular ise *pratik ahlâk*ın alanına girmektedir.

Teorik ahlâk yaklaşımları ise, ahlâk meselelerini ele alış biçimlerine göre *betimleyici*, *normatif ahlâk* veya *meta-ahlâk* kategorileri altında toplanabilir. *Betimleyici ahlâk*; ahlâkın kökeni, gelişimi gibi konularda açıklama ve temellendirmeler yapmakla yetinen, ancak iyi ahlâk nasıl olmalı sorusuna cevap vermeyen, başka bir ifadeyle normatif olmayan felsefî yaklaşımlardır. Bir betimleyici ahlâk yaklaşımı olarak evrimci ahlâkı örnek verirsek, bu yaklaşımda ahlâkın, insanlığın evrilerek saldırgan yapısının törpülenmesi neticesinde oluştuğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşım, ahlâkı, dürtülerin organik evrim neticesinde toplumla uyumlu hâle gelmesi olarak tanımlamakta ve böylece ahlâkı biyolojik olarak temellendirmektedir. Fenomenolojik ahlâk, duyguculuk gibi sadece ahlâkı temellendiren diğer yaklaşımlar da betimleyici ahlâk kategorisine girmektedirler.

Normatif ahlâk ise betimleyicinin tersine, açıklama yapmakla yetinmeyip, “İyi ahlâk nasıl olmalı?” sorusuna cevap üretmeye çalışan ahlâk teorilerine verilen genel addır. Normatif teoriler, -meli, -malı formunda neticelere varmayı mümkün kılarlar. Bu, genelde asıl bir maksim belirlemek suretiyle yapılmaktadır. Mesela faydacılıkta “En fazla sayıda kişinin azamî mutluluğunu sağlamanın esas olduğu” ilkesi maksim kabul edilmek suretiyle normatif neticelere ulaşılırken; Kant (ö. 1804) ahlâkında “Ancak ilkesi bir maksim olabilecek şekildeki eylemlerde bulun” kuralı, bütün diğer ahlâklı eylemlerin şartı olarak sunulmaktadır. Her iki teoride de filozofun yaptığı şey son tahlilde bir tür “İyi ahlâk nasıl olmalıdır?” araştırmasıdır, bu nedenle de felsefeleri normatiftir. Bunların dışında varoluşçu, hazcı, mutçu ve materyalist ahlâk yaklaşımları ile erdem ahlâkı gibi teoriler de yapıları gereği normatif ahlâk kapsamına girmektedirler.

Meta-ahlâk teoriler ise ahlâk felsefesinin felsefesini yapan yaklaşımlardır. Ahlâka dair konuşmanın imkânı, “iyi” derken neyi kastettiğimiz gibi ahlâkın muhtevasına değil formuna ve varlığına yönelik sorgulamalar, meta-ahlâk yaklaşımın temel özellikleridir. Ahlâkî yargıların yapısını araştıran mantıkçı pozitivistler bu kategoriye girmektedir. Doğalcı, sezgici bilişselciler ve gayri-bilişselciler (*non-cognivist*) de diğer meta-ahlâkçılardır.

Ahlâk Felsefesine Dair Farklı Yaklaşımlar

Felsefe tarihi boyunca ahlâk felsefesine yüklenen anlamlar, pek çok filozofta farklı şekilde olmuştur. Muhtelif düşünürler, ahlâk felsefesini farklı farklı konumlandıran, ona değişik değerler yükleyen yahut onu değersizleştiren yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Bunlardan öne çıkan temel farklı yaklaşımlara değinmek gerekirse, felsefenin bilebildiğimiz başlangıcına kadar geri gitmek gerekecektir. Daha ziyade âlemin arkhê'si meselesine yoğunlaşan (bilinen) ilk filozoflardan sonra felsefenin ilgisini “insan” a kaydıran Sofistler, ahlâk alanında doğru ve yanlışın olmadığını iddia ederek “iyi” araştırmasının bir anlamda içini boşaltmışlardır. Esas olanın insanları “ikna” etmek olduğunu, iyi ve kötünün ise her zaman, dönem ve mekâna göre farklılaşacağını ileri sürmüşlerdir. Buna karşılık “mutlak iyi”nin varlığını savunan Sokrates (ö. M.Ö. 399), ayrıca “iyi” kavramına metafizik bir varlık yükleyerek ahlâk felsefesine ontolojik bir boyut da eklemiştir.

Ahlâk felsefesine dair en kapsamlı ilk eserlerden birini vermiş olan Aristoteles (ö. M. Ö. 322) *ahlâk felsefesini, ev ve şehir yönetimi felsefesiyle* tamamlanan bir bütünün parçası olarak belirlemiştir. Bu belirleme, Aristoteles'ten İslâm filozoflarına kadar uzanacaktır. Buna göre ahlâk, öncelikle “insanî nefse” ilişkin bir bilimdir. Çünkü ahlâk, bireyin nefsinde yerleştirmesi gereken alışkanlıklar bütünü, bir başka ifadeyle huylardır. Nefste yerleşen ahlâk, kişinin diğer bireylerle ilişkisini şekillendirecektir. Ancak insanoğlu, rastgele bireysel ilişkiler kurmamakta, belli toplumsal yapılar içinde eylemlerini düzenlemektedir. Bu da iki toplumsal kademededir; yani aile ve şehir/devlet topluluğu içinde olmaktadır. Dolayısıyla ahlâk, son tahlilde aile ve toplum yaşantısıyla tamam olan bir şey olduğu için, ahlâk felsefesi araştırması da siyaset felsefesi araştırmasının bir parçası sayılır, ancak onunla birlikte tamam olur. İşte nefis-aile ve toplum aşamalarıyla bir bütün Aristotelesçi bu yapı, sadece kendi çağında etkili olmakla kalmamış, Batı Ortaçağ ahlâk felsefesini ve İslâm ahlâk felsefesini de büyük oranda şekillendirmiştir. İnsan-aile ve toplum üçlüsünü içeren Aristotelesçi ahlâk anlayışının İslâm ahlâk felsefesindeki karşılığı *tedbîru'n-nefs, tedbîru'l-menâzil, tedbîru'l-medenî* kavramlarıyla ifade edilmiştir.

İlkçağ'da ahlâk felsefesi alanındaki önemli belirlemelerden biri de, aslen bir hekim olan Galen (ö. M. S. 200) tarafından yapılmıştır. Ahlâk felsefesini tıp ilmine yaklaştıran Galenci yaklaşımda insanî karakterler, bedendeki sıvıların oranlarına bağlanmıştır. Ancak Galen'in ahlâk alanındaki en etkili katkılarından birisi şüphesiz kendisinin yapmış olduğu ahlâk tanımıdır. Bu tanım, olduğu gibi Arapça'ya aktarılacak suretiyle İbn Sînâ'dan İbn Arabî'ye (ö. 1240) kadar pek çok İslâm düşünürü tarafından da benimsenmiştir. Bu tanımda Galen, ahlâkı, "insanın kendi fiillerini düşünüp taşınma (*reviyye*) ve önceden düşünülmüş bir tercih (*ihitiyâr*) olmaksızın yapmasına sebep olan nefsin bir hâlidir" şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımda ahlâkın "hâl" olarak tanımlanmış olması, "hâl"ın geçici bir durumu ifade ediyor olmasına karşılık ahlâkın yerleşik huylarla ilişkili olması bakımından sorunlu görünmektedir. Ancak bu kavram İbn Sînâ'da *meleke*, Gazzâlî'de (ö. 1111) ise *hey'e* kavramıyla değiştirilerek, söz konusu sorun aşılmaya çalışılmıştır.

Tûsî'nin (ö. 1274) ahlâk felsefesi alanını belirleyişi de dikkat çekicidir. Filozof bunu, ahlâk felsefesini doğa bilimiyle karşılaştırarak yapmaktadır. Doğâ bilimi basiret ve akla uygun olan, zaman ve zemine göre değişime de uğramayan kesinlikte bir ilimdir. Ahlâk ise aynı şekilde basiret ve akla uygun olmakla birlikte zaman ve zemine göre değişikliğe uğrayan kısımları olan bir bilimdir. Ancak Tûsî, ahlâkın doğâ bilimine göre insanları daha çok ilgilendiren, bu nedenle de daha yararlı bir ilim olduğunun altını çizmektedir.

İslâm felsefesinde ahlâk ilminin önemi hususu, farklı tartışmalar bağlamında gündeme getirilmiş bir meseledir. İbn Miskeveyh, ahlâk ilminin, bütün sınaatlerin en erdemlisi, en şerefli ve yücesi olduğunu ifade ederken, Fârâbî de bir ilim yolcusunun önce iyi ahlâk edinmesi gerektiğini söylemektedir. Ancak ilimlerin tasnifi ve tahsiline dair eserlerde bu önceliğin çok da açık bir şekilde ortaya konduğunu söylemek mümkün değildir. Bunun yanında İbn Sînâ ve İbn Miskeveyh arasında yaşandığı rivayet edilen bir tartışma da, konu bakımından dikkat çekicidir. Rivayete göre İbn Sînâ, o esnada ahlâk dersi okutan İbn Miskeveyh'in meclisine girerek, İbn Miskeveyh'i fizik biliminden anlamamakla suçlayan, bu bakımdan onu küçük gördüğünü ima eden ifadelerde bulunmuştur. İbn Miskeveyh ise İbn Sînâ'yı ahlâksızlıkla suçlayıp, ahlâk öğrenmesini öğütleyerek *Tehzîbü'l-ahlâk* eserini kendisine fırlatmıştır. Doğru olup olmayışı bir kenara bırakılırsa bu hikaye, ilmin/felsefenin diğer disiplinleriyle ahlâk ilmi/felsefesi arasında bazı nitelik farklarının varlığının düşünüldüğünün bir sembolü olarak görülebilir. Ancak şu var ki, İslâm filozoflarından, ahlâk alanında müstakil eserler kaleme almış düşünürlerinin çoğu, bu ilmin en şerefli ve en üstün ilimlerden biri olduğunu ifade etmiştir.